

ZOOMORFNÁ PLASTIKA Z POHREBISKA VEKERZUGSKEJ KULTÚRY V PRESEĽANOCH NAD IPĽOM

Peter ROMSAUER

ROMSAUER, Peter. *The zoomorphic figurine from the burial ground of the Vekerzug culture in Preseľany nad Ipľom.* The article deals with the origin and identification of the representation of a bronze figurine of an animal from the burial ground of the Vekerzug culture in Preseľany nad Ipľom, Levice District, Slovakia. The figurine from grave 34 is convex on the front and flat on the back and several features suggest that it represents a feline beast. Looking for analogies to the zoomorphic figurine the attention is turned first to the numerous Scythian metal ornaments created in animal style. Another distinct feature – the plastic disc with radial grooves on the shoulder and head of the figurine – is pointed out, too. Such motif does not occur on figurines created in the Scythian animal style. It is represented mainly on decorations with whirling ornaments or on accented details of zoo- or anthropomorphic depictions in the Thracian-Getae environment. The suggested context supports the assumption that the zoomorphic figurine from Preseľany nad Ipľom is the product of some local workshop.

Keywords: Vekerzug culture, burial ground, zoomorphic figurine, interpretation

Kľúčové slová: vekerzugská kultúra, pohrebisko, zoomorfná plastika, interpretácia

V polovici minulého storočia publikoval G. Balaša (1959) výsledky záchranného výskumu pohrebiska vekerzugskej kultúry v Preseľanoch nad Ipľom, okr. Levice, nachádzajúceho sa pri ľavom brehu ohybu Ipľa v polohe Homoky (Ipeľské piesky). Na pohrebisku sa zistilo 34 plytko uložených žiarových a 3 kostrové hroby, ktoré boli rozvlečené a značne poškodené. Obrisy hrobových jám sa nerysovali a ich rozsah odhadovali len na základe zhľukov roztrúsených predmetov a nepravidelných stôp prepáleného piesku. Údaje o terénnej situácii sú značne kusé a nejasné a ani dokumentácia výskumu nevyhovuje súčasným požiadavkám. Podobná prevaha žiarových hrobov i sporadický výskyt kameňov a niektorých predmetov mimo niektorých hrobov pripomína situáciu na pohrebisku Alsótelekes-Dolinka v Boršodsko-abovsko-zemplínskej župe, južne od Agteleckého krasu. P. Patay a Zs. Kiss (2001-2002, 102) považujú izolované predmety roztrúsené pod rozsiahlejším kamenným príkrovom za súčasť hrobov so svojráznym typom pohrebných zvykov.

Pri pokračujúcej exploatacii piesku sa v roku 1957, dva roky po ukončení výskumu, objavil ďalší súbor nálezov, ktoré G. Balaša označil ako inventár ďalšieho žiarového hrobu č. 34. Podľa jeho popisu sa v ňom nachádzali „dve hlinené pintadery, torzo bronzového náramku a nákrčníka, ukončenie hadovitej záušnice, sklenené koráliky, tri zlomky masívneho bronzového predmetu a zoomorfná bronzová ozdoba“. Z tohto súboru vyobrazil iba dve pintadery, zoomorfnú ozdobu a šesť kusov bronzových špirálovitých trubičiek (Balaša 1959, 92, tab. VI: 2-6), ktoré mohli byť zamenené za zmienené torzo náramku a nákrčníka.¹ Absencia terénnej dokumentácie a stručný verbálny popis neumožňuje jednoznačne považovať nálezy priradené k hrobu 34 za uzavretý celok, hoci ich skladba v kontexte pohrebiska nevybočuje z bežného štandardu.

¹ Za overenie nálezov ďakujem M. Kvietskovi a R. Nádaskayovi.

Významným nálezom v tomto súbore je bronzová figúrka zvieratá, ktorej, vzhľadom na kvalitu vyobrazenia v pôvodnom článku, nebola dosiaľ v archeologickej spisbe venovaná väčšia pozornosť. Objavila sa síce v niektorých prehľadových prácach o vekerzugskej kultúre (Chochorowski 1985, obr. 15: 12; Kemenczei 2009, 65, tab. 182: 7), ale podrobnejšie nebola zhodnotená. V oboch prípadoch ide o prekreslenú verziu fotografie plastiky publikovanej G. Balašom, na ktorej neboli dostatočne zreteľné všetky detaily. V Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici, kde sú nálezy z pohrebiska deponované, medzičasom plastiku očistili a zakonzervovali. Vďaka tomu sa zvýraznili detaily, naznačujúce nové súvislosti tohto predmetu.

Spojitosť vekerzugskej kultúry s prostredím východnej Európy, je známa od druhej polovice 19. storočia. Vzťahy ku skýtskej kultúre stepnej zóny, ale najmä k prostrediu skýtskou kultúrou ovplyvnenej lesostepnej oblasti sú doložené vo vnútrokrapatskej oblasti mnohými predmetmi. Okrem výskytu honosných zlatých predmetov zhotovených vo zvernom štýle z Tápiószentmártonu, Zöldhalompusztu a Witaszkowa (Fettresfelde), ktoré patria k najznámejším a v archeologickej spisbe najčastejšie spomínaným dokladom týchto väzieb medzi strednou a východnou Európou sa vo vekerzugskej kultúre stretávame aj s početnými aplikáciami zverného štýlu na rôznych predmetoch. Z najrozšírenejších možno spomenúť ozdobné kovanie tulcov alebo zoomorfné ukončenie rukoväte zrkadiel, či železných sekáčov a nožov. Na rozdiel od východnej Európy sa drobná plastika vo vekerzugskej kultúre objavuje iba sporadicky. K tejto skupine sa radí bronzová pozlátená plaketa ležiacej mačkovitej šelmy z lokality Buj (Kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg), zobrazenej v jednostrannom reliéfe, v postoji typickom pre skýtsky zverný štýl, s nohami skrčenými pod telom a dozadu otočenou hlavou (dĺžka 3 cm). Na zadnej strane vybieha masívny trň, ktorým bola platnička pripevnená na nejaký, zrejme organický podklad. T. Kemenczei (2009, 118, tab. 10: 8) sa domnieva, že ide o faléru a zoomorfnú plastiku z Preselian nad Ipľom považuje za rozdeľovač remeňov, na proti tomu J. Chochorowski (1985, 71) v nej videl repliku skýtskej zvieracej plastiky a zrejme vzhľadom na otvor v oku, ju zaradil k záveskom.

Bronzová zvieracia plastika z Preselian nad Ipľom (hrob 34) je na prednej strane konvexná a na zadnej plochá (obr. 1). Jej rozmery sú: výška 3,1 cm; šírka 3,8 cm, hrúbka 0,6 cm. Napriek čiastočnej štylizácii plastiky zvieratá a okrúhleho ucha viaceré znaky svedčia o mačkovitej šelme. Na jednej strane je to vyobrazenie horných častí končatín v dynamicky naznačenom pohybe a na druhej okrúhle puncovanie na krku a na bokoch pripomínajúce bodkované sfarbenie kože leoparda. Oko je zvýraznené v podobe nízkeho plastického kotúča s radiálnymi zárezmi a otvorom v strede. Rovnaký, ale plný kotúč je vymodelovaný aj na pleci zvieratá. Oba kotúče sú aj na opačnej strane, ktorá je viac štylizovaná a jednotlivé časti tela sú tu zvýraznené hlbšou ryhou. Na čele má menší, nepravidelný otvor, ktorý vznikol ako chyba pri odlievaní. Zvláštnosťou na plastike je časť, ktorá spája tlamu s prsami zvieratá. Vzhľadom na to, že na prednej strane má priečne a na zadnej strane zvislé „zárezy“, nejde o neodstránené zvyšky chybného odlievania, ale je integrálnou súčasťou plastiky. Na zadnej strane je zreteľné oddelenie tejto časti od spodnej čeľuste zvieratá výraznou ryhou. Oprávnené sa možno domnievať, že ide o súčasť plastiky, ktorú je, vzhľadom na silnú štylizáciu, značne problematické identifikovať. Pri hľadaní pôvodu a identifikácii tohto vyobrazenia sa musíme preto obrátiť k viacerým umeleckým okruhom, v ktorých sa podobné prvky objavujú. Sú to predovšetkým oblasti etrusko-venetská, trácko-gétska a skýtska, v pozadí ktorých stojí blízkovýchodné, orientálne umelecké prostredie na čele s achamenidovským a urartským výtvarným prejavom.

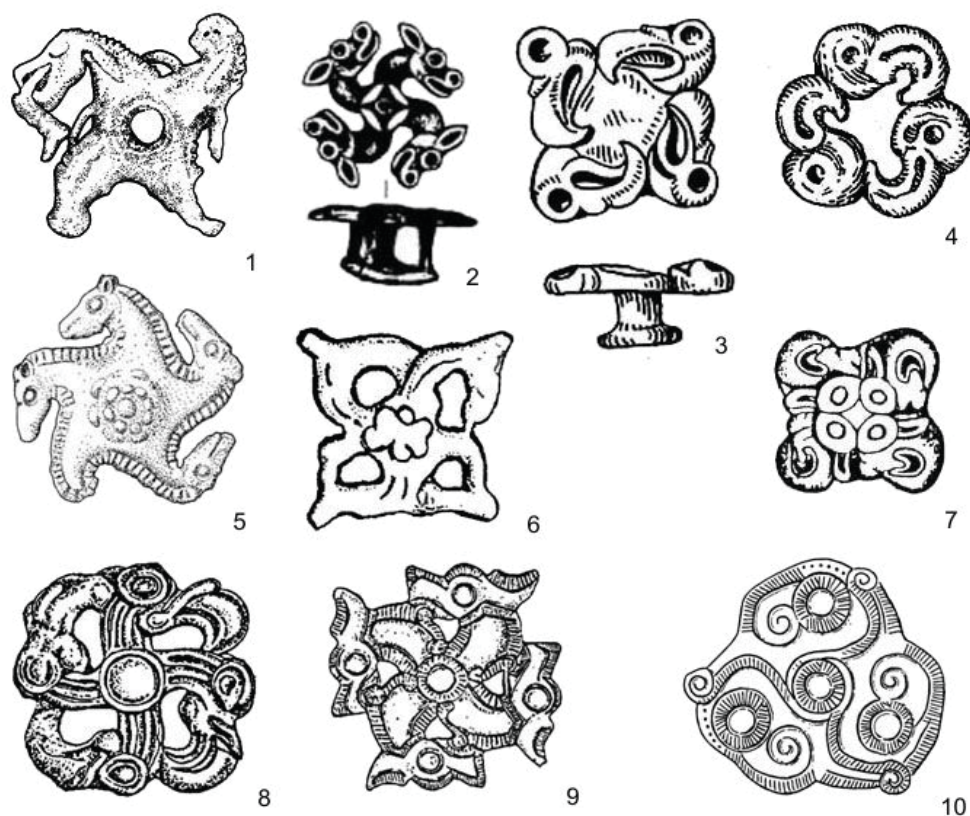
V súvislosti s geografickou polohou nášho nálezu a pre viaceré kontakty karpatskej a juhovýchodoalpskej oblasti v neskorej dobe halštatskej, keď sa rozšírilo situlové umenie, by prichádzala do úvahy oblasť etrusko-venetská. Jedným z výrazných prvkov na situlách sú

Obr. 1. Preseľany nad Ipľom. Zvieracia plastika.
Foto: P. Romsauer, kresba: D. Zeleňáková

vyobrazenia okrídlených levov a podobných hybridných kreatúr držiacich v tlame najčastejšie ľudskú alebo zvieraciu končatinu (Frey 1969, tab. 27: 36; 1981, obr. 8-10). Zvieratá i končatiny v ich tlamách sú podané realisticky, vyhotovené rytou, tepanou alebo kombinovanou technikou. Motív šelmy s končatinou v tlame sa objavuje aj v tráckom umení, hoci podstatne zriedkavejšie ako na situlách (Alexandrescu 1984, obr. 3: 2; Frey 1981, obr. 11). Jediným trojrozmerným predmetom je masívnejšia ozdoba zo zliatiny olova a cínu v tvare vírivého ornamentu s rozoznateľnou ľudskou nohou v tlame jednej zo štyroch zvieracích hláv, z bohatého hrobu 38 v mohyle II z Magdalenskej gory, ktorú podrobnejšie zhodnotil O.-H. Frey (1981, obr. 2: 1; 4: 12). Predmety tohto typu, spolu s ďalšími nálezmi z Magalenskej gory, Doljenske Toplice i zo Stičny (Kromer 1986, obr. 54: 3-6) sú v tomto prostredí ojedinelé. O.-H. Frey (1981, 233) naznačil, že priame paralely k vírivým ozdobám v etrusko-venetskej oblasti chýbajú a ani v „skýtskom“ prostredí veckerzugskej kultúry, s ktorými juhovýchodolapská oblasť má v 5. storočí pred Kr. úzke kontakty, ani z oblastí ďalej na východ nie sú ozdoby tohto typu nateraz doložené, pričom trácko-gétske paralely z okruhu tzv. strieborného depotu z Craiovy sú podstatne mladšie (4. stor. pred Kr.). Napriek absencii súvekých nálezov v stepnej oblasti zdôraznil K. Kromer (1986, 58) východný pôvod vírivého ornamentu.

Predchodcov vírivkej ozdoby v strednej a juhovýchodnej Európe videla A. Roes (1936-37, 96) i O.-H. Frey (1981, 233, 234) v dvoch prelamovaných kotúčoch s tromi zvieracími postavami z depotu v Biharugre (Frey 1981, obr. 6; Kemenczei 2005, tab. 13: C13-14) patriacich k „trácko-kimerským bronzom“. Sú zrejme prvým zástupcom tohto ornamentálneho prvku v Karpatskej kotline, ku ktorému príbuzný motív v zjednodušenej podobe tangentspirál je na rozdeľovači remeňov z depotu vo Fügöde (Kemenczei 2005, tab. 22: 16-18). Ďalší rotujúci motív sa objavuje i na zvieracích sponách v depote z Michalkova, naznačiac tým uplatnenie tohto prvku v prikarpatstvom priestore na predmetoch, ktorých pôvod a väzby smerujú ďalej na východ, do eurázijského priestoru (Kossack 1987, 39, 40).

Obr. 2. Vírivé ozdoby. 1 – Madgdalenska gora, mohyla II, hrob 38 (podľa Frey 1981, obr. 1); 2 – Chadžoch, mohyla I (podľa Erlich 2007, obr. 114: 3); 3, 4 – Ujgarak mohyla 83, mohyla 33 (podľa Višnevskaja 1973, tab. 9: 4; 19: 5); 5 – neznáma lokalita, južné Rusko (podľa Kromer 1986, obr. 54: 7); 6 – Volkovcy, mohyla 8 (podľa Ilinskaja 1988, tab. 35: 9); 7 – Alučajden (podľa Šulga 2017, obr. 2: 5); 8 – Chošeutovo (podľa Korolkova 2006, tab. 26: 1); 9 – Krasnyj kut (podľa Skakov 2013, obr. 4: 12); 10 – Agighiol (podľa Berciu 1969, obr. 10: 3). Rôzne mierky

Zoomorfný vírivý motív sa objavuje aj na Kaukaze v tvare svastiky so štyrmi zvieracími hlavičkami už v predkelermeskom horizonte. V mohyle 1 na pohrebisku Chadžoch na severozápadnom Kaukaze sa našla spolu so psálami typu Uašchitu-Žabotin a zubadla stredopázijského typu so strmeňovitým ukončením (Erlich 2007, 179, tab. 114) odpovedajúcim psáliám a uzde s ukončením v tvare písmena D z hrobu 524 v Žabotine (Kossack 1987, obr. 17: 2, 3, 17). Podľa G. Kossacka (1987, 43, 84) patria do prechodného horizontu medzi novočerkasským a včasnokelermeským, ktorý I. N. Medveckaja (1992, 86, 87) označila za prvú etapu ranoskýtskej kultúry (RSK- I). Z Kaukazu publikoval V. E. Erlich (2007, obr. 31) aj ďalší, nestratifikovaný nález z Taujchabl'u so štyrmi konskými hlavičkami a v strede s motívom štvorca vpísanom do kruhu, ktorý je zastúpený rovnako na bočniciach z mohyly 524 v Žabotine (Kossack 1987, obr. 11: 2-3) ako na zlatom diadéme v depote z Fokoru (Kemenczei 2005, tab. 10B: 1). Oba najstaršie zoomorfné vírivé ornamente z Kaukazu sú tým časovo blízke ozdobe z Biharugry a ostatným nálezom z Karpatskej kotliny. Desať ozdôb so štyrmi silne štylizovanými konskými hlavami z mohyly 8 vo Volkovcy (obr. 4: 6) dotovala V. I. Ilinskaja (1968, 130, tab. 35: 9-10) i E. Korolkova (2006, 64) do 6. stor. pred Kr. Vírivý ornament bol známy aj v stredoázijskej oblasti už v 7. stor. pred Kr. Dve ozdoby s tromi (obr. 4: 4), resp. štyrmi hlavami dravých vtákov so zahnutým zobákom (obr. 4: 3) sa našli v mohyle 33 a 83 na pohrebisku Ujgarak v okolí Aralského jazera (Višnevskaja 1973, 153, tab. IX: 5 (karneol), XIX: 5; Kemenczei 2005, 60). Najvýchodnejší nález je doložený až zo severnej Číny. P. Šulga (2017, obr. 2: 9, 13) publikoval ozdobu so štyrmi štylizovanými vtáčimi hlavičkami (obr. 2: 7)

a zlatý plechový medailon s vyobrazením troch hlavičiek z pohrebiska Alučajden v Ordose. Nálezy z tejto lokality sú rámcovo datované do obdobia 5. – 3. stor. pred Kr. (Kovalev 1999, 76, 80). E. F. Korol'kova (2006, 64, obr. 5) a A. Ju. Skakov (2013, 237, 239, obr. 5) uvádzajú ešte ďalšie ozdoby publikované v čiastočne nedostupnej literatúre, ktoré rozširujú časový horizont ich výskytu až do 5. stor. pred Kr. Z uvedených príkladov je zrejmé, že vírivý ornament je na Kaukaze i v stepnej skýtskej oblasti doložený v dlhšom časovom rozpätí, teda aj v období, ktoré zodpovedá neskorohalštatskému datovaniu nálezov v juhovýchodoalpskej oblasti a tým sa dopĺňa ich domnelá absencia na východe, naznačená O.-H. Freyom (1981, 233) i K. Kromerom (1986, 60). Výskyt vírivých ozdôb v nadčiernomorskej oblasti je zatiaľ výnimočný. Jediný nestratifikovaný nález z Olbie (Gajdukevič/Kapošina 1951, 171, 172, obr. 4b) má štylistické prvky charakteristické skôr pre trácky výtvarný prejav, čo podčiarkuje aj blízka analógia z neznámej lokality v Bulharsku (Salmony 1937, obr. 6).

Ozdoba z Magdalenskej gory naznačuje, že výraznejšie kontakty juhovýchodoalpskej oblasti sa ponúkajú až s oblasťou kaukazskou a je dokladom stmelenia západného etrusko-vevetského a východného skýto-tráckeho výtvarného prejavu. Podiel a úloha trácko-gétskeho prostredia na šírení vírivého ornamentu do juhovýchodoalpskej oblasti v neskorohalštatskom období zostáva pre absenciu nálezov z konca 6. a z 5. stor. pred Kr. na východnom Balkáne nateraz otvorenou otázkou a taktiež aj jeho adopcia v tráckom umení, kde početné doklady pochádzajú evidentne z neskoršieho obdobia (obr. 2: 10). Vývojovú líniu vírivých ozdôb načrtol A. Ju. Skakov (2013, 239, obr. 7), zdôrazniac význam včasných kaukazských nálezov pri jeho vzniku a ich rozšírení v skýtskom a neskôr v tráckom prostredí, vidiac v nich aj predlohy k vírivým ozdobám v juhovýchodoalpskej oblasti. A. Ju. Skakov (2013, 237) sa domnieva, že v skýtskom prostredí výroba lokálnych typov vírivého ornamentu vychádza z módy a miesto nich nastupujú v 4. – 3. stor. pred Kr. samostatné výrobky tráckeho umeleckého remesla, ktoré sa stávajú aj súčasťou inventára skýtskych mohýl v nadčiernomorskej oblasti. Ozdoba z Magdalenskej gory zostáva ojedinelým trojrozmerným dokladom aplikácie končatiny v tlame zvieratá a plastiku z Preselian nad Ipľom musíme preto považovať za výrobok umeleckého remesla vychádzajúci z iných tradícií.

Pri hľadaní analógií k zoomorfnej plastike z Preselian nad Ipľom, aj vzhľadom na kultúrnu príslušnosť nálezu, sa preto treba obrátiť k početným skýtskym kovovým ozdobám vyhotoveným vo zvernom štýle. Jedinou blízkou analógiou je bočnica zubadla z pohrebísk vo Farse (Goliate) na severnom Kaukaze, uložená v Štátnom historickom múzeu v Moskve, ktorú publikovala grófka P. S. Uvarovova (1900, 291, tab. 120: 14) v katalógu kaukazských nálezov. Bočnica pozostáva z tyčinkovitej strednej časti, na konci ktorej sú dve realisticky vymodelované zvieratá stojace chrbtom k sebe. Autorka ich interpretovala ako dva leopardy, ktoré majú, podobne ako plastika z Preselian nad Ipľom, podobnú nešpecifikovanú časť pripojenú k spodnej čeľusti zvieratá (obr. 4: 6). Zoomorfne bočnice v podobe plastiky bronzového koňa z hrobu 90 na psekupskom pohrebisku (Erlich 2007, tab. 190) majú na tele dve závesné očka slúžiace na pripevnenie k postroju. Bočnica z Goliatu s hladkou tyčinkou musela byť pripevnená k postroju medzičlánkom v tvare písmena V, s ktorým sa v kaukazskej oblasti stretávame zriedkavo, ale vo viacerých variantoch sa vyskytuje v mohylách na Altaji ako súčasť parádnych úzd (obr. 5: 1). Sériu takýchto úzd s rôzne tvarovanými bočnicami z pazyryckých mohýl zverejnil S. I. Rudenko (1953, tab. 31: 1; 32: 1; 34: 1; 36: 1; 40: 1; 43: 1; 51: 1, 4). Medzi nimi aj uzdu z mohyly III v Pazyryku, ktorá mala bočnice tvarovo zodpovedajúce bočnici z Goliatu, iba s tým rozdielom, že na nich boli vymodelované postavy dvoch kozorožcov (obr. 5: 2).

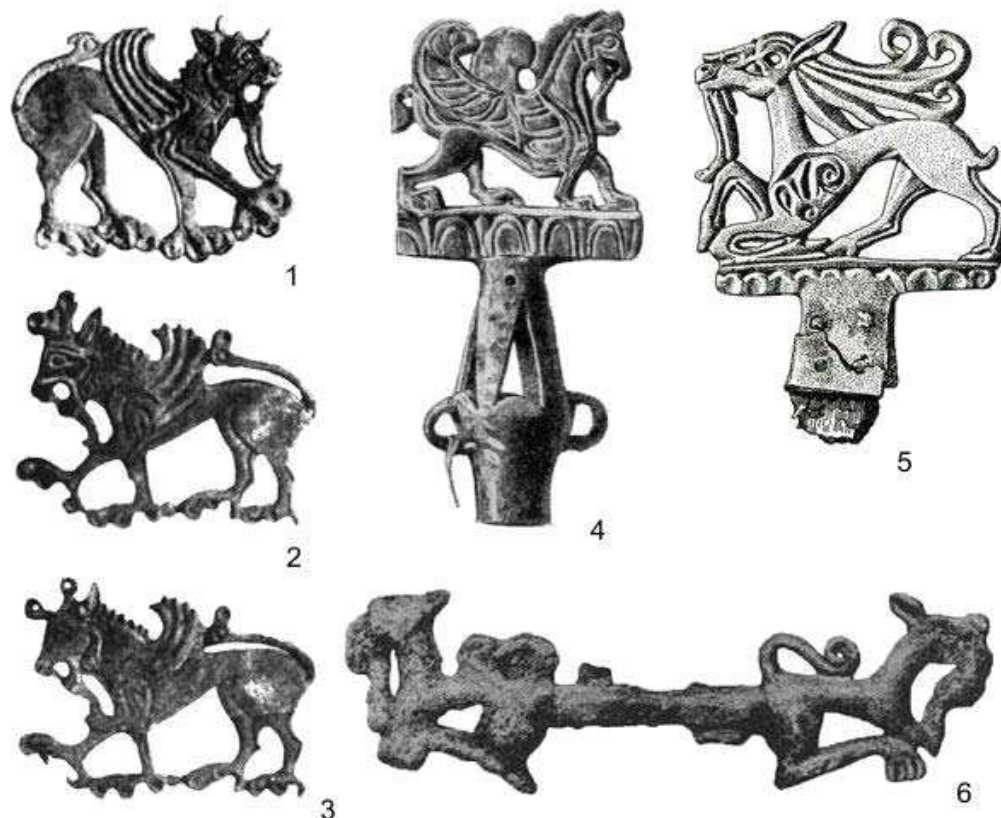
Pri identifikácii tyčinkového spojenia dolnej čeľusti s prsiami zvieratá na spomenutých figúrkach sa môžeme obrátiť k nálezom z mohylníka Sedem bratov datovaných pred polovicu 5. stor. pred Kr. (Goroncharovskij 2010, 87). V mohyle IV sa našiel strieborný rhytón s realisticky zobrazenou hlavou kozorožca s výraznou bradou (obr. 3: 1). Rozoznatelná brada je aj na zvieratách zo zlatého obloženia dvoch ďalších rhytónov, ktorých horná parohová

Obr. 3. Sedem Bratov, mohyla 4. 1 – rythón (Ag) ukončený hlavou okrídleného kozoroha – dĺžka 63 cm; 2 – trojuholníková platnička (Au) s vyobrazením fantastického živočícha. Výška 8,3 cm. 3 – trojuholníková platnička (Au) so scénou kozoroha napadnutého šelmou. Výška 9,8 cm. Podľa Artamonov 1966, tab. 119, 121, 122

časť sa nezachovala. Podľa V. Goroncharovskija (2010, 89) grécki majstri na nich aplikovali zlaté trojuholníkové platničky so zaoblenými rohmi pochádzajúce z nezachovaného acheménidovského predmetu s vyobrazeniami scén zápasiacich zvierat v štýle blízkom iránskym tradíciám. Na jednom je kozoroh s bradou napadnutý okrídleným levom (obr. 3: 3) a na druhom hybridná kreatúra s hlavou psa, ostrými zubami a znova s výraznou bradou (obr. 3: 2). Popri uvedených realisticky stvárnených zvieratách tepanou technikou sa v skýtskom prostredí objavuje ďalšia skupina trojrozmerných alebo len jedno- a dvojstranných zvieracích figúr a štylizovaných hybridných kreatúr na predmetoch rôzneho určenia. Plastika zvieratá z Preselian nad Ipľom nemá na prednej končatine vymodelovanú labu. Domnievam sa preto, že napriek rovnému ukončeniu bola vo výške kolien ulomená a pôvodne bola súčasťou neznámeho predmetu, pravdepodobne nákončia alebo hrkálky, ktoré sú väčšinou považované za súčasti baldachýnov alebo vozov, čo naznačuje podstatne rôznorodejšiu funkciu týchto predmetov. Často sa nachádzajú na okrajoch mohýl v sprievode konských postrojov a iných predmetov (Ilinskaja 1963, 33; Meljukova 1981, 36). Medzi skýtskymi hrkálkami v karpatskej oblasti, spracovanými K. Bakajim (1971), dominujú dvojkónické tvary s trojuholníkovitým prelamaním, ktorých vrchol býva zdobený rozlične tvarovanými zvieracími plastikami. Väčšinu z nich zaradila E. V. Perevodčikova (1980, 32, 33, obr. 7, 9, 10) vo svojom triedení k typu IX, rozšírenému v karpatskej oblasti a v údolí rieky Sula na dneperskom ľavobreží. Chronologicky patria k starším typom s tuľajkou okrúhleho prierezu a s realisticky modelovaným zoomorfným ukončením vrcholu, datovanými rámcovo do 6. – 5. stor. pred Kr. Napriek rôznorodým zoomorfným prvkom sa medzi nimi zatiaľ neobjavila figúrka s naznačenou bradou. Tieto sú zastúpené na nákončiach s tuľajkou štrouholníkového prierezu a rovnou základňou, na ktorej je pripevnený dvojstranný ažúrový reliéf hybridnej kreatúry. Chronologicky patria k neskoršiemu typu II a k druhému variantu typu IX, datovanom do 4. – 3. stor. pred Kr. Ažúrové nákončia so vzájomne sa pozerajúcimi kreatúrami sa koncentrujú v stepnom Podnepří a objavili sa aj na Kryme.

V Krasnokutskom kurgane č. 4 sa našlo celkom 10 nákončí (Meljukova 1981, 36, 37, obr. 9, 10). Okrem dvoch nákončí s ornitomorfným ukončením je na štyroch exemplároch zobrazená kreatúra pozerajúca zvierat a na ďalších štyroch hybridné štvornohé tvory s hlavou dravého vtáka a okrídleným telom mačkovitej šelmy s mohutným zahnutým jazykom, resp. bradou, visiacim z tlamy alebo spodnej čeľuste (obr. 4: 4), podobne ako u kreatúr na sérii piatich jednostranných zoomorfných platničiek z mohyly 1 zo Zaščity v Kirovogradskej oblasti (obr. 4: 1-3; Bokij 1970, obr. 2). V jednej z mohýl pri dedine Dogmanovka v Chersonskej oblasti sa našli podobné kreatúry s ornitomorfnými hlavami, ktoré na rozdiel od predchádzajúcich držia v zobáku hlavu jeleňa (Kločko/Olenkovskij 1990, obr. 2: 5). Od uvedených typov sa /524/

Obr. 4. 1-3 – Zaščita (podľa Bokij 1970, obr. 2: 1-2, 5); 4 – Krasnyj kut (podľa Šleev 1950, obr. 16: 4); 5 – Zaporožie (podľa <https://zokm.jimdo.com>); 6 – Goliat (Fars) (podľa Uvarova 1900, tab. 120: 14). Rôzne mierky

odlišujú barokoidné hrkálky na vrcholci s kreatúrami s visiacou prehnutou bradou z Tolstej mohyly (Mozolevskij 1979, obr. 103).

Za samostatný a jednoliaty variant možno považovať nákončia so štylizovanými jeleňmi s mohutným parožím na koncoch vetiev stočenými do špirály, veľkými ušami a výraznou, prehnutou pozdĺžne ryhovanou bradou siahajúcej až po koleno prednej nohy. Na pleci majú spravidla výraznú špirálovitú značku. Všetky nálezy sú značne podobné, akoby boli vyrobené z malého počtu kadlubov. Štyri exempláre boli vyorané pri základni Čmyrjevej mohyly (Iljinskaja 1963, 43, obr. 5: 11) a ďalšie sa našli pri výskume Gajmanovej mohyly (obr. 4: 5) vedeného V. Bidzilom pod kamenným kruhom ohraničujúcim mohylový násyp (podľa internetovej stránky Zaporožského oblastného múzea - <https://zokm.jimdo.com>).

A. I. Meljukova (1981, 45) dospela k názoru, že vystupujúci dlhý jazyk alebo brada odlišuje vyobrazenie zvierat na nákončiach ako od gréckych, tak aj od grécko-iránskych alebo iránskych paralel, a vyobrazenie zvierat s dlhou bradou považuje za miestnu osobitosť, ktorú možno vystopovať v skýtskom zvernom štýle počínajúc od 6. stor. pred Kr. Predmety takého charakteru, datované do 6. stor. pred Kr., sa mi však nepodarilo identifikovať, preto sa prikláňam k názoru L. S. Kločka a N. P. Olenkovskija (1990, 256), podľa ktorých sa nákončia s plochými ažúrnymi zobrazeniami zvierat s bradou začínajú objavovať v hrovej výbave v 5. – 4. stor. pred Kr. E. V. Perevodčikova (1980, 40nn, obr. 9), zaradila nákončia s ažúrovo tvarovanými zvieratami vo svojej schéme na koniec typologického radu, časovo patriacim do 4. – 3. stor. pred Kr. Ak vezmeme do úvahy aj pravdepodobné datovanie bočnice zubadla z Goliathu a jej paralely v pazyryckých hrobách znova sa pohybujeme v približne rovnakom časovom rozpätí.

Obr. 5. Pazyryk, mohyla 3
(podľa Rudenko 1953, tab. 51)

Napriek naznačeným súvislostiam nemá zvieracia figúrka z Preselian nad Ipľom priame paralely. Pokiaľ by bol predpoklad, že ide o súčasť nákončia alebo hrkálky s realisticky vymodelovaným zvieratkom správny, potom by náš nález mohol pochádzať z hrkálok starších typov s prelamovaným dvojkónickým telom, datovaných do 6. až 5. stor. pred Kr., medzi ktorými však plastika zvieratka s bradou zatiaľ chýba. V súvislosti s nálezom z Preselian nad Ipľom treba poukázať ešte na jeden výrazný znak, na plastický kotúč s radiálnymi ryhami na pleci a hlave figúrky. Na predmetoch zhotovených v skýtskom zvernom štýle sa tento motív spravidla nevyskytuje. Zastúpený je najmä na ozdobách s vírivým ornamentom, či na zvýraznených detailoch zoo- či antropomorfných vyobrazení v trácko-gétskom prostredí. Podobnosť s výrobkami týchto dielní podčiarkuje aj ryhovanie na spodnej časti končatín, ktoré je tak isto veľmi typické na tráckych vyobrazeniach, ako to už naznačil N. Fettich (1929, 359, 360, 364) pri hodnotení zoomorfného motívu na meči

z Dobolii de Jos. Tieto súvislosti znova poukazujú na podobný časový rámec ako pri nákončiacich s ažúrovo tvarovanými kreatúrami v skýtskom prostredí. Pokiaľ siaha časové rozpätie pohrebiska v Preselianoch nad Ipľom nemožno na základe získaného nálezového súboru bližšie ohraničiť. Môžeme vychádzať iba zo všeobecnejších súvislostí, ako prevrstvenie vekerzugského osídlenia v Poiplí nastupujúcou laténskou kultúrou, ktorého začiatok možno klásť najskôr do druhej polovice 4. stor. pred Kr., pričom v oblasti východne od Dunaja, v severnej časti Veľkej uhorskej nížiny (Alföldu) sa ráta s prežívaním vekerzugského osídlenia až do 3. stor. pred Kr. (Maráz 1981, 98; Szabó 2005, 23). Aj keď z pohrebiska v Preselianoch nad Ipľom nemáme doložené žiadne kontakty medzi vekerzugským a laténskou obyvateľstvom, dá sa predpokladať, že jeho existencia mohla siahať minimálne až do druhej polovice 4. stor. pred Kr., čo vytvára rámec na riešenie vzťahov medzi skýtskym a geto-tráckym prostredím v kontexte nášho nálezu. Z chronologického hľadiska je možné, že na zvieracej plastike z Preselian nad Ipľom sa uplatnili vplyvy z oboch umeleckoremeselných okruhov. Nedávno odkrytý zlomok formy na odlievanie krížového kovania tulca zo sídliska v Seni pri Košiciach s ornamentom zhotoveným vo zvernom štýle (Gačková/Miroššayová/Šimčík 2014, 89, obr. 3: 2) je prvým dokladom miestnej výroby predmetov skýtskeho charakteru v karpatskej oblasti. Táto okolnosť podporuje predpoklad, že zvieracia plastika z Preselian nad Ipľom, podobne ako vírivá ozdoba z Magdalenskej gory, je výrobkom niektorých miestnych dielní, ktoré spájajú prvky a motívy rôzneho pôvodu v odlišnom kultúrnom prostredí.

LITERATÚRA

- Alexandrescu 1984 – P. Alexandrescu: Le groupe de trésors Thraces du nord des Balkans (II). Dacia N. S. 28, 1984, 85-97.
Artamonov 1966 – M. I. Artamonov: Sokrovišča skifskich kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitaža. Praga-Leningrad 1966.

- Bakay 1971* – K. Bakay: Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their Eastern Connections. Budapest 1971.
- Balaša 1959* – G. Balaša: Skýtske pohrebisko v Preseľanoch nad Ipľom, okr. Šahy. Slovenská archeológia 7, 1959, 87-89.
- Berciu 1969* – D. Berciu: Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien. Bericht der Römisch-germanischen Kommission 50, 1969, 209-265.
- Bokij 1970* – N. M. Bokij: Novi pamjatki skifskjogo zvirinogo stilju z Kirovgradščini. Archeologija (Kyjev) 23, 1970, 182-189.
- Bokij 1970* – N. M. Bokij: Novi pamjatki skifskogo zvirinogo stilju z Kirovogradščini. Archeologia (Kyjev) 23, 1970, 182-189.
- Erlich 2007* – V. R. Erlich: Severo-zapadnyj Kavkaz v načale železnogo veka. (Caucasus at the Beginning of the Iron Age. The Proto-Meotian Group of Monuments). Moskva 2007.
- Fettich 1929* – N. Fettich: Über die Zeitstellung des Schwertes von Aldoboly. In: V. Csutak (eds.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szepsiszentgyörgy 1929, 351-365.
- Frey 1981* – O.-H. Frey: Ein Zierstück der späten Hallstattzeit von der Magdalenska gora bei Šmarje. In: Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980. Linz 1981, 227-240.
- Gačková/Miroššayová/Šimčík 2014* – L. Gačková/E. Miroššayová/P. Šimčík: Nové nálezy k problematike doby halštatskej z územia Košickej kotliny. Zborník Slovenského národného múzea 108, Archeológia 24, 2014, 83-93.
- Gajdukevič/Kapošina 1951* – V. F. Gajdukevič/S. I. Kapošina: K voprosu o mestnych elementach v kulture antičnych gorodov Severnogo Pričernomorija. Sovetskaja archeologija 15, 1951, 161-187.
- Goroncharovskij 2010* – V. Goroncharovskij: A Silver Rhyton with the Representation of a Winged Ibex form the Fourth Semibratnyj Tumulus. Cultural Influences in Sindike in the Fifth to Fourth Century BC. In: J. Nieling/E. Rehm (eds.): Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers. Aarhus 2010, 87-101.
- Chochorowski 1985* – J. Chochorowski: Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde. Warszawa – Kraków 1985.
- Iljinskaja 1963* – V. A. Iljinskaja: Pro skifski naveršniki. Archeologija (Kyjev) 15, 1963, 33-60.
- Iljinskaja 1968* – V. A. Iljinskaja: Skifi dneprovskogo lesostepnogo Levobrežija (kurgany Posul'ja). Kyjev 1968.
- Kemenczei 2005* – T. Kemenczei: Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken. Prähistorische Bronzefunde XX, Band 10. Stuttgart 2005.
- Kemenczei 2009* – T. Kemenczei: Studien zu den Denkmälern skythisch geprägte Alföld Gruppe. Budapest 2009.
- Kločko/Olenkovskij 1990* – L. S. Kločko/N. P. Olenkovskij: Novye skifskie naveršia s nižnego Dnepra. Sovetskaja archeologija 3, 1990, 253-256.
- Koroľkova 2006* – E. F. Koroľkova: Zverinyj stil' Evrazii. Iskusstvo plemen nižnego Povolžija i južnogo Priuralja v skifskuju epochu (VII-IV vv. do n. e.). Problemy stilja i etnokul'turnoj prinadležnosti. Sankt-Peterburg 2006.
- Kossack 1987* – G. Kossack: Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils. Skythika : Vorträge zur Entstehung des skytho-iranischen Tierstils und zu Denkmälern des Bosporianischen Reiches anlässlich einer Ausstellung der Leningrader Ermitage in München 1984. München 1987, 24-86.
- Kovalev 1999* – A. A. Kovalev: O svjazach naselenija Sajano-Altaja i Ordosa v V. – III. vekach do n. e. In: Itogi izučenija skifskoj epochi Altaja i sopredel'nych territorij. Barnaul 1999, 75-82
- Kromer 1986* – K. Kromer: Das östliche Mitteleuropa in der frühen Eisenzeit (7.-5. Jh. v. Chr.). Seine Beziehungen zu Steppenvölkern und antiken Hochkulturen. Jahrbuch der Römisch- Germanischen Zentralmuseums 33, 1986, 3-93.
- Maráz 1982* – B. Maráz: A szkítakori őslakosság laténe-kori továbbéllése Kelet-Magyarországon (Régészeti adatok a Kárpát-medencei kelta – szkíta kapcsolatok kérdéséhez). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 26, 1981 (1982), 97-120.

- Medveckaja 1992* – I. N. Medveckaja: Periodizacija skifskoj archaiki i drevnij Vostok. Rossijskaja archeologija 3, 1992, 86-107.
- Meljukova 1981* – A. I. Meljukova: Krasnokutskij kurgan. Moskva 1981.
- Mozolevskij 1979* – B. M. Mozolevskij: Tovsta Mogila. Kiev 1979.
- Patay/Kiss 2001-2002* – P. Patay/Zs. Kiss: Az Alsótelekes-Dolinkai szkítakori temető közöletlen sírjai (az 1962. és 1964. évi feltárás eredményei). Folia Archaeologica 49, 2001-2002, 79-141.
- Perevodčikova 1980* – E. V. Perevodčikova: Tipologija i evolucija skifskih naveršij. Sovetskaja archeologija 2, 1980, 23-44.
- Perevodčikova 1994* – E. V. Perevodčikova: Jazyk zverinych obrazov. Očerki evrazijskich stepej skifskoj epochy. Moskva 1994.
- Roes 1936/37* – A. Roes: Tierwirbel. Ipek 1936/37, 85-105.
- Rudenko 1953* – S. I. Rudenko: Kul'tura naselenija Gornogo Altaja v skifskoe vremja. Moskva - Leningrad 1953.
- Salmony 1937* – A. Salmony: Lead Plates in Odessa. Eurasia Septentrionalis Antiqua 11, 1937, 91-102.
- Skakov 2013* – A. Ju. Skakov: O nekotorych obrazach kobano-kolchidskogo iskusstva: skulpturnye izobraženija ležaščego zverja i zoomorfnye svastiki. Archeologičeskie vesti 19, 2013, 229-245.
- Szabó 2005* – M. Szabó: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. Budapest 2005.
- Šleev 1950* – V. V. Šleev: K voprosu o skifskich naveršjach. Kratkie soobščeniija Instituta istorii materialnoj kul'tury 34, 1950, 53-62.
- Šulga 2017* – D. P. Šulga: Obraz grifona v skifoidnyh kul'turach južnoj Sibiri i severnogo Kitaja. In: Pričernomorje. Istorija, politika, kul'tura. Vypusk XXII (VII). Serija A. Sevastopol' 2017.
- Uvarova 1900* – P. S. Uvarova: Mogilniki Severnogo Kavkaza. Materialy Archeologii Kavkaza. Vypusk VIII. Moskva 1900.
- Višnevskaja 1973* – O. A. Višnevskaja: Kul'tura sakskich plemen nizovjev Syrdarji v VII-V vv. do n. e. Moskva 1973.

SUMMARY

The zoomorphic figurine from the burial ground of the Vekerzug culture in Preseľany nad Ipľom

A bronze figurine of an animal comes from the burial ground of the Vekerzug culture in Preseľany nad Ipľom, Levice District. It was included among the artifacts saved by workers during exploitation of sand. G. Balaša (1959, 92, tab. VI: 2-6) identified it as inventory of cremation burial 34. The photograph of the figurine published by G. Balaša did not show all details very clearly; they occurred after cleaning and conservation of the find in the Central Slovakia Museum in Banská Bystrica, where the finds from the burial ground are deposited.

The bronze animal figurine from Preseľany nad Ipľom (grave 34) is convex on the front and flat on the back (fig. 1). Its size is 3.1 cm (height) x 3.8 cm (width) x 0.6 cm (thickness). Despite partial stylization of the animal figurine and a round ear, several features suggest that it represents a feline beast. On the one hand, there are upper limbs depicted in a suggested dynamic movement and on the other hand, there are circular stamps on the neck and sides resembling spotted skin of a leopard. The eye is accented in form of a flat plastic disc with radial cuts and opening in the middle. An identical – but full – disc is modelled on the animal's shoulder. Both discs are also on the back side, which is more stylized and individual parts of body are emphasized by a rather deep groove. There is a small irregular opening in its forehead which occurred as a defect during casting. The part connecting the animal's mouth and chest is interesting. With regard to the fact that the front side has horizontal and the back side has vertical "cuts", they are not unremoved traces of improper casting; they are integral parts of the figurine. We can legitimately assume that they are part of the figurine, whose identi-

fication can be – with regard to its significant stylization – difficult. When searching for the origin and identification of this representation, we must turn to several spheres of art where similar features occur. They are particularly Etruscan-Venetic, Thracian-Getae and Scythian areas, in whose background there is the artistic environment of the Near East and Orient led by Achaemenid and Urtartaic artistic expression.

Significant elements on situlas include depictions of winged lions and similar hybrid creatures holding a human or animal limb in their mouths (Frey 1969, Pl. 27: 36; 1981, fig. 8-10). The only three-dimensional artifact is a massive ornament from alloy of lead and tin in form of a whirl with a distinguishable human leg in the mouth of one of four animal heads from rich grave 38 in tumulus II from Magdalenska gora, which was assessed in detail by O.-H. Frey (1981, fig. 2: 1; 4: 12). Like A. Roes (1936/37) and later K. Kromer (1986, 58), he sought the origin of the whirling ornament on the basis of similar elements in decoration from Biharugry and the motif on an animal-shaped fibula from Michalkovo in Eastern Europe. However, due to the absence of suitable parallels, this question remains unanswered.

Thanks to newer finds from Ujgarak (Kemenczei 2005, 60; Vishnevskaya 1973, 153, Pl. IX: 5, XIX: 5), from tumulus I in Chadžoch in the northwestern Caucasus, from tumulus 8 in Volkovcy (Erlikh 2007, fig. 114: 3; Ilinskaya 1968, 130, Pl. 35: 9) and other sites (Korolkova 2006, 64, fig. 5; Skakov 2013, 237, 239, fig. 5), it was discovered that their occurrence in the Caucasus and the Scythian steppe territory is documented in a longer time span, i. e. also in the period corresponding with the Late Hallstatt dating of finds from the southwestern Alpine territory and, thus, their supposed absence in the east suggested by A. Roes (1936-37, 96), O.-H. Frey (1981, 233) and K. Kromer (1986, 60) is complemented. Despite the above mentioned associations, the ornament from Magdalenska gora turned out to be the only three-dimensional evidence of application of a limb in an animal mouth and, thus, the figurine from Preseľany nad Ipľom must be considered a product of art following from different traditions.

Looking for analogies to the zoomorphic figurine from Preseľany nad Ipľom, also with regard to the cultural affiliation of the find, we must turn to the numerous Scythian metal ornaments created in animal style. The only close analogy is a cheek of a snaffle bit from the burial grounds in Fars (Goliat) in the northern Caucasus deposited in the State Historical Museum in Moscow, which was published by Countess P. S. Uvarovova (1900, 291, Pl. 120: 14) in the catalogue of Caucasian finds. The cheek consists of a rod-shaped central piece with two realistically modelled animals turned back to back on its end. The author interpreted them as two leopards which have – like the figurine from Preseľany nad Ipľom – similar unspecified part attached to the lower jaw of the animal (fig. 4: 6). Analogies to such cheek are more frequently documented on fancy harnesses from tumulus burial ground in Pazyryk (Rudenko 1953, Pl. 31: 1; 32: 1; 34: 1; 36: 1; 40: 1; 43: 1; 51: 1, 4).

When identifying the rod-shaped connection of the lower jaw of the animal with its chest on the above mentioned figurines, we can turn to the representations of animals on golden plating of two rhytons of Achaemenid origin from the tumulus burial ground of Seven Brothers dated before the mid 5th century BC (Goroncharovsky 2010, 87). There is a capricorn with a beard attacked by a lion on one of them (fig. 3: 3) and a hybrid creature with a dog head, sharp teeth and – again – distinct beard on the other (fig. 3: 2). Together with the above described realistically depicted wrought animals, another group of three-dimensional or just single- and double-sided animal figurines and stylized hybrid creatures on items of various purposes occurs in the Scythian environment. The animal figurine from Preseľany nad Ipľom does not have a paw modelled on the front leg. Thus, we assume that despite the flat finish, it was chipped off at the knee level and originally, it was part of an unknown artifact – probably a chape or a rattle. Despite various zoomorphic elements, no figurine with a suggested beard has occurred among the finds roughly dated to the 6th – 5th century BC. These are represented on chapes with sockets of rectangular cross-sections and flat bases, to which a double-sided fagotted relief of a hybrid creature with a massive bent tongue or a beard hang off its mouth or lower jaw is

attached (fig. 4: 4). Chronologically, they belong to the later type II and the second variant of type IX dated to the 4th – 3rd centuries BC (*Perevodchikova 1980, 32 f., fig. 7, 9, 10*). Fagotted chapes with separated creatures or creatures eating each other are concentrated in the steppes of the Dnieper river basin (e. g. Krasniy Kut, Zashchita) and occurred also on Crimea (Dogmanovka).

A. I. Meliukova (1985, 45) arrived at a conclusion that the jutting long tongue or beard makes the animals on chapes different from Greek as well as Greek-Iranian or Iranian parallels and she considers representation of animals with long beards to be a local peculiarity which can be traced in the Scythian animal style beginning in the 6th century BC. However, I have not managed to identify artifacts of such character dated to the 6th century BC, thus, I agree with the opinion of L. S. Klochko and N. P. Olenkovsky (1990, 256) who say that chapes with flat fagotted representations of animals with beards start to appear among grave goods in the 5th – 4th centuries BC.

Despite the suggested contexts, the animal figurine from Preseľany nad Ipľom does not have direct parallels. In association with the find, we must point out another distinct feature – the plastic disc with radial grooves on the shoulder and head of the figurine. Such motif does not occur on figurines created in the Scythian animal style. It is represented mainly on decorations with whirling ornaments or on accented details of zoo- or anthropomorphic depictions in the Thracian-Getae environment. These connections again point to a similar chronological frame as the one related to chapes with fagotted creatures in the Scythian environment. It is not possible to determine the time span of the burial ground in Preseľany nad Ipľom on the basis of the obtained collection of finds. We can only follow from general context, e. g. the La Tène culture overlaying the Vekerzug settlement in the Ipel' river basin. The suggested context supports the assumption that the zoomorphic figurine from Preseľany nad Ipľom as well as the whirl-shaped decoration from Magdalenska gora are products of some local workshops connecting elements and motifs of various origins rooted in a different cultural environment.

List of figures

Fig. 1. Preseľany nad Ipľom. Bronze animal figurine. Photo by P. Romsauer, drawing by D. Zeleňáková.

Fig. 2. Whirling Ornaments. 1 – Madgdalenska gora, tumulus II, grave 38 (after *Frey 1981, fig. 1*); 2 – Khadjokh, tumulus I (after *Erlikh 2007, fig. 114: 3*); 3, 4 – Uygarak, tumulus 83, tumulus 33 (after *Vishnevskaya 1973, Pl. 9: 4; 19: 5*); 5 – unknown site, south Russia (after *Kromer 1986, fig. 54: 7*); 6 – Volkovcy, tumulus 8 (after *Ilinskaya 1988, Pl. 35: 9*); 7 – Aluchaiden (after *Shulga 2017, fig. 2: 5*); 8 – Khosheutovo (after *Korolkova 2006, Pl. 26: 1*); 9 – Krasniy Kut (after *Skakov 2013, fig. 4: 12*); 10 – Agighiol (after *Berciu 1969, fig. 10: 3*). Various scales.

Fig. 3. Seven Brothers, tumulus. 1 – rython (Ag) finished with the head of a winged capricorn – width 63 cm; 2 – triangular plate (Au) with depiction of a hybrid creature. Height 8,3 cm. 3 – triangular plate (Au) with depiction of capricorn attacked by a lion. Height 9,8 cm. After *Artamonov 1966, Pl. 119, 121, 122*.

Fig. 4. 1-3 – Zashchita (after *Bokiy 1970, fi g. 2: 1, 2, 5*); 4 – Krasniy Kut (after *Shleev 1950, fi g. 16: 4*); 5 – Zaporozhie (after <https://zokm.jimdo.com>); 6 – Goliat (Fars) (after *Uvaro-va 1900, Pl. 120: 14*). Various scales.

Fig. 5. Pazyryk, tumulus 3 (after *Rudenko 1953, Pl. 51*).

Translated by Viera Tejbusová

prof. PhDr. Peter Romsauer, CSc.
Katedra archeológie FF, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika
promsauer@gmail.com